

NOVI NALAZI KASNOANTIČKIH GROBNICA NA SVOD U DONJOJ HERCEGOVINI

IVANKA MILIČEVIĆ-CAPEK
Zavod za zaštitu kulturno-povijesne baštine
Hercegovačko-neretvanske županije
Stjepana Radića 3
BA-88000 Mostar
ivankamc@gmail.com

UDK: 904(497.6 Hercegovina)"652":718
726.82.032.7(497.6)
Stručni članak
Professional paper
Primljeno / Received: 2010-03-24

Pri obilasku terena na području Donje Hercegovine radi utvrđivanja stanja spomenika kulture djelatnici Zavoda za zaštitu kulturno-povijesne baštine Hercegovačko-neretvanske županije registrirali su tijekom 2003. i 2004. god. veći broj dosada nepoznatih ili u literaturi sporadično spomenutih lokaliteta na kojima se može utvrditi ili pretpostaviti postojanje kasnoantičkih zidanih grobnica na svod. Zajedničko im je da su građene od kamena s bačvastim svodom od kamena ili sedre, s jednim ili dva kamena ležaja u grobnoj komori, ali se pojavljuje i tip grobnice bez ležajeva. Do sada je u BiH registrirano oko 80 grobnica na svod, koje su vjerojatno bile obiteljske grobnice višega društvenog sloja, možda vlasnika imanja na kojima su podignute crkve. Na temelju arhitekture pojedinih grobnica pod stećcima na razmatranom području, bliske načinu građenja grobnica na svod, može se pretpostaviti kontinuitet pokapanja na kasnoantičkim lokalitetima sve do kasnoga srednjeg vijeka.

KLJUČNE RIJEČI: *grobnice na svod, Hercegovina, kasna antika, rano kršćanstvo*

Problematika grobnica na svod u dosadašnjoj arheološkoj literaturi nije sustavno obrađivana, već je ovaj tip sepulkralne arhitekture proučavan obično kao usputna pojava uz ranokršćanske bazilike.

U Rimskom se Carstvu krajem 2. i osobito u 3. st. proširio ritual pokapanja čitavog tijela u jednostavno izdubljenim i obzidanim grobnim komorama pokrivenim debelim nepravilnim kamenim pločama. Kod maloazijskih hipogeja svod je konstruiran od dugih kamenih ploča, dok je u našim krajevima građen od manjih kamenih blokova postavljenih na "nož". Statika svoda zasniva se na koničnom položaju blokova. Salonitanske grobnice na svod korištene su i u pogansko i u kršćansko doba. U kršćansko doba prevladava bačvasti svod, ali ih ima i s pločom. U Manastirinama je pronađena grobnica s otvorom za uvlačenje pokojnika, pokrivena pločom. Te salonitanske grobnice nazivaju se piscine.¹ Često ih nalazimo vezane za crkvene objekte, premda ne moraju biti istovremene s njima. Grobnice su uglavnom orijentirane istok-zapad, s mogućim odstupanjem JI-SZ. Građene su od tesanog kamena sa svodom od sedre, često ožbukane unutrašnjosti. Pokojnici bi bili polagani na kamene ležajeve ili na голу zemlju. Grobnice su često bile naknadno otvarane i pljačkane, što može biti razlog oskudnosti nalaza. Kasnoantičke presvođene grobnice su u nekim slučajevima poslužile za naknadni ukop germanskog i slenskog stanovništva. Općenito govoreći, grobni nalazi i prilozi u njima su rijetki.

¹ N. CAMBI, A. GAMULIN, S. TONKOVIĆ, 1999, 45; A. UGLEŠIĆ, 2003, 201.

Sl. 1. Ostatci grobnice na svod na položaju Vlaka – Čemalovina (Rivine) (foto: I. Miličević-Capek).

Fig. 1. Remains of the vaulted tomb on Vlaka – Čemalovina (Rivine) site (photo: I. Miličević-Capek).

Do sada je u BiH registrirano oko 80 grobnica na svod, koje su vjerojatno bile obiteljske grobnice višeg društvenog sloja, možda vlasnika imanja na kojima su podignute crkve. Najčešće su prateći objekt ranokršćanskim crkvama, iako mogu biti i starije i mlađe od sakralnog prostora uz koji se nalaze.²

Prilikom obilaska terena na području Donje Hercegovine radi utvrđivanja stanja spomenika kulture djelatnici Zavoda za zaštitu kulturno-povijesne baštine Hercegovačko-neretvanske županije su tijekom 2003. i 2004. god. registrirali veći broj dosada nepoznatih ili u literaturi sporadično spomenutih lokaliteta na kojima se može utvrditi ili pretpostaviti postojanje kasnoantičkih zidanih grobnica na svod. Zajedničko im je da su građene od kamena s bačvastim svodom od kamena ili sedre, s jednim ili dva kamena ležaja u grobnoj komori, ali se pojavljuje i tip grobnice bez ležajeva.

² N. CAMBI, A. GAMULIN, S. TONKOVIĆ, 1999, 47.

Sl. 2. Ostaci grobnice na svod u Kruševu kod Stoca (foto: S. Vukorep).

Fig. 2. Remains of the vaulted tomb in Kruševu near Stolac (photo: S. Vukorep).

PJEŠIVAC – GRED, ĆEMALOVINA (RIVINE) – VLAKA

Uz kartu nalazišta grobnica na svod u BiH I. Bojanovski navodi i selo Pješivac – Greda na Ćemalovini (Sl. 12, 1) kao mjesto na kojem se uz ostatke ranokršćanske crkve nalaze presvođene grobnice.³ Preciznija lokacija nalazišta je Vlaka u zaseoku Ćemalovina, oko 6 km jugozapadno od Stoca, na području Rivina (Dubrava), što je još jedan naziv lokaliteta koji se pojavljuje u literaturi.⁴ Na Vlaci se nalaze ostaci više grobnica na svod, najvećim dijelom urušenih i zatrpanih, građenih od pravilnog kamenja s dodacima cigle i svodom od sedre.

Istočno od grobnica pretpostavljeni su ostaci ranokršćanske crkve, na čije postojanje ukazuju slučajni nalazi dva pluteja s predstavom janjeta i vinove loze, te dijela stupa oltarne pregrade.⁵

KRUŠEVO – CRKVINA

Na prostoru Crkvine u Kruševu (Sl. 13, 2), oko 6 km sjeverozapadno od Stoca, nalaze se ostatci temelja pretpostavljene srednjovjekovne crkve s polukružnom apsidom na istočnoj strani

³ I. BOJANOVSKI, 1964, 115; ARHEOLOŠKI LEKSIKON, 1988, 180.

⁴ Ž. RAGUŽ, 1987, 27.

⁵ Ž. RAGUŽ, 1987, 27-28.

⁶ ARHEOLOŠKI LEKSIKON, 1988, 170.

i nekoliko amorfnih kamenih blokova nad grobovima.⁶ Grobnicu na svod smještenu neposredno uz crkvu dosadašnja literatura nije registrirala. Grobnica je građena od kamena, širine oko 1,10 do 1.30 m, dužine oko 1,10 m, zidova širokih 0,64 m. Svod rađen od sedre urušen je.

GLUMINA – GROBLJE

Na seoskom groblju u Glumini kod Neuma (Sl. 13, 4) nalazi se nekropola stećaka. Ispod jednog stećka pred crkvom vidi se zidana grobnica. Od Marka Marčinka (1927.) dobila sam podatak da je zidana grobnica pod još jednim stećkom, ali su je seljaci pri uređenju groblja betonirali. Jedna kamena ploča iz te grobnice nalazi se na grobljanskom putu.⁷

GORNJE HRASNO – ELEZOVIĆI, PODGRADINJE

Na nekropoli stećaka na lokalitetu Elezovići – Podgradinje u Gornjem Hrasnu kod Neuma (Sl. 13, 5) ispod jedne ploče vidi se zidana grobnica. Otvor je nekada bio ulaz u grobnicu, ali je ulazna ploča dislocirana.

PREVIŠ – GROBLJE

U seoskom groblju u Previšu oko 18 km sjeveroistočno od Neuma (Sl. 13, 3) , neposredno uz kamenu gomilu, nalazi se neregistrirana grobnica na svod. Ulaz nije očuvan, a grobnica ima dva kamena ležaja s jarkom u sredini. Bačvasti svod grobnice bio je pokriven kamenim pločama na dvije vode. Vanjske dimenzije komore iznose: dužina 3,10 m, širina 2,62 m, a orijentacija groba je sjeverozapad – jugoistok.⁸

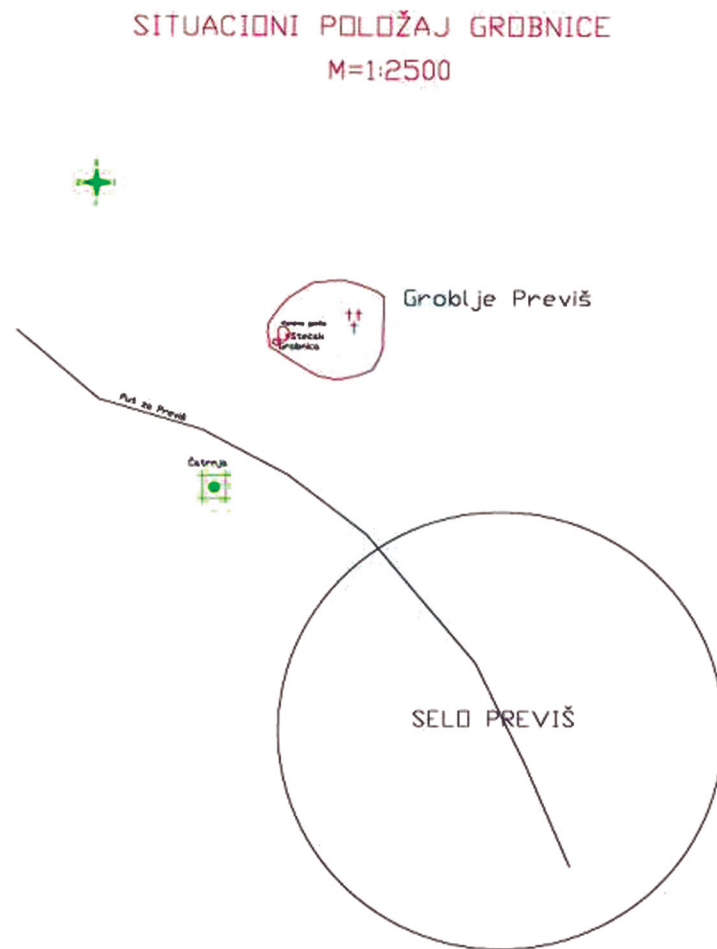
Sl. 3. Previš, grobnica na svod (foto: S. Vukorep).
Fig. 3. Previš, vaulted tomb (photo: S. Vukorep).

Sl. 4. Previš, grobnica na svod, unutrašnjost (foto: S. Vukorep).
Fig. 4. Previš, vaulted tomb, interior (photo: S. Vukorep).

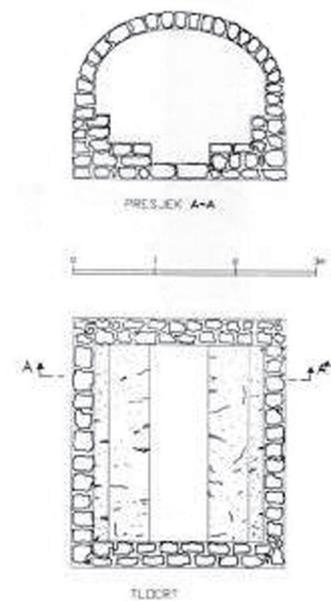
⁷ I. MILIČEVIĆ-CAPEK, 2005, 220.

⁸ S. VUKOREP, 1994, 81; I. MILIČEVIĆ-CAPEK, 2005, 219.

Sl. 5. Položaj grobnice na svod u Previšu.

Fig. 5. Position of the vaulted tomb in the village of Previš.

Sl. 6. Grobnica na svod u Previšu, tloris i presjek.

Fig. 6. Vaulted tomb in Previš, layout and cross-section.

DONJI ZELENIKOVAC – GROBNICA

Na mjestu zvanom Grobnica u Donjem Zelenikovcu kod Neuma (Sl. 13, 6) nalazi se grobnica zidana nad zemljom. Na njoj je naknadno postavljen križ. Narodno predanje o grobovima na "ćemer" u kojima se sahranjivalo stanovništvo Zelenikovca u davnoj prošlosti potvrđeno je kada je grobnica oštećena ratnim djelovanjem. Unutra su navodno dva kamena ležaja, a između njih kosturnica, identično kao kod kasnoantičkih grobnica na svod. O podrijetlu i vremenu nastanka grobnice nema podataka.

Sl. 7. Grobnica u Zelenikovcu (foto: S. Vukorep).

Fig. 7. Tomb in Zelenikovac (photo: S. Vukorep).

VELJA MEĐA – VELIKA GROBNICA, KRTINE

Na brdu iznad sela Velja Međa u općini Ravno (Sl. 13, 7) na lokalitetu Velika grobnica – Krtine nalazi se neregistrirana grobnica na svod. Ploča koja je zatvarala ulaz je maknuta, tako da se u grobnicu može ući. Uz desni zid nalazi se kameni ležaj koji je oko 0,50 m ozidan od zemlje. Uz zid suprotan ulazu ozidana je kamena klupa, a s lijeve strane je kvadratična slijepa niša.⁹

⁹ I. MILIČEVIĆ-CAPEK, 2005, 219.

Sl. 8. Velja Međa, grobnica na svod (foto: I. Miličević-Capek).
Fig. 8. Velja Međa, vaulted tomb (photo: I. Miličević-Capek).

Sl. 9. Velja Međa, unutrašnjost grobnice na svod (foto: I. Miličević-Capek).
Fig. 9. Velja Međa, vaulted tomb, interior (photo: I. Miličević-Capek).

Sl. 10. Rupni Do, grobnica na svod (foto: I. Miličević-Capek).
Fig. 10. Rupni Do, vaulted tomb (photo: I. Miličević-Capek).

Sl. 11. Golubinac, grobnica na svod (foto: I. Miličević-Capek).
Fig. 11. Golubinac, vaulted tomb (photo: I. Miličević-Capek).

RUPNI DO – GROBLJE

Na seoskom groblju, na humku uz crkvu sv. Nikole u Rupnom Dolu u općini Ravno (Sl. 14, 8), nalazi se neregistrirana grobnica na svod. Ulaz je zatvoren kamenom pločom. Bačvasti svod je građen kamenjem vezanim krečnom žbukom i pokriven kamenim pločama na dvije vode.¹⁰

GOLUBINAC – PASI

Neregistrirana grobnica na svod nalazi se na lokalitetu Pasi u selu Golubincu u općini Ravno (Sl. 14, 9), otprilike na sredini između crkve i groblja s lijeve strane ceste od Zavale prema Belenićima. Svod grobnice rađen od pritesanog kamena, vezan žbukom, urušen je. Ulaz s pragom i vratima je očuvan.¹¹

BELENIĆI – GROBLJE

U groblju ispred crkve sv. Ilije u Belenićima u općini Ravno (Sl. 14, 10) smješten je veliki stećak ispod kojeg se nalazi zidana grobnica, čiji se zidovi prema vrhu sužavaju. Ovdje se vjerojatno radi o grobnici na svod naknadno prekrivenoj stećkom. Ispod stećka su ubacivani veliki blokovi kamenja da poravnaju ploču. Kroz otvor ispod stećka vide se ulazna vrata grobnice očuvana *in situ* i razbacane ljudske kosti.¹²

ZAKLJUČAK

Kasnoantičke grobnice s područja mikroregije Donja Hercegovina, odnosno općina Stolac, Neum i Ravno, dosada nepoznate u stručnoj arheološkoj literaturi pripadaju sepulkralnoj arhitekturi 4. do 8. st. zastupljenoj isključivo na tlu rimske provincije Dalmacije. U tom razdoblju je pokapanje u sarkofazima i grobnicama na svod te u mauzolejima bilo statusni simbol imućnijeg stanovništva, koje je gradnjom, za to vrijeme skupocjenih i graditeljski složenih obiteljskih grobnica, osiguravalo vječno počivalište u obliku vječne kuće. Istodobno, običan puk se i dalje pokapao u grobljima na redove te u grobovima pod tegulama ili pod kamenim pločama.

Na temelju dosadašnjih arheoloških istraživanja na prostoru unutrašnjosti provincije Dalmacije, koji obuhvaća teritorij današnje Bosne i Hercegovine izuzev njenog najsjevernijeg dijela, grobnice na svod su vezane za ranokršćanske crkve u okviru kojih su se uglavnom nalazile. Njihov položaj u odnosu na crkvu, kao i njihov vremenski odnos mogao je biti različit. Dok situacija na nekim nalazištima upućuje da su bazilike nastale nad starijim grobnicama, koje su zadržale funkciju, slično salonitanskom običaju vezanom uz kult mučenika, to u unutrašnjosti provincije Dalmacije sigurno nije bilo pravilo. Također, grobnice su se gradile i naknadno uz već postojeće sakralne objekte.

¹⁰ A. ZELENKA, 1976, 70; I. MILIČEVIĆ-CAPEK, 2005, 219.

¹¹ I. MILIČEVIĆ-CAPEK, 2005, 219.

¹² I. MILIČEVIĆ-CAPEK, 2005, 220.

Među grobnicama na svod kojima se bavi ovaj rad samo su grobnice s lokaliteta Vlaka – Pješivac kod Stoca vezane za ranokršćansku crkvu, dok se lokalitet Crkvina u Kruševu kod Stoca smatra srednjovjekovnim. Ostale grobnice na svod (Rupni Do, Glumina, Gornje Hrasno, Previš, Golubinac) nalaze se na aktivnim seoskim grobljima ili u njihovoj blizini, dok je položaj grobnice u Veljoj Međi na krševitom terenu brdske padine iznad sela potpuno izdvojen.

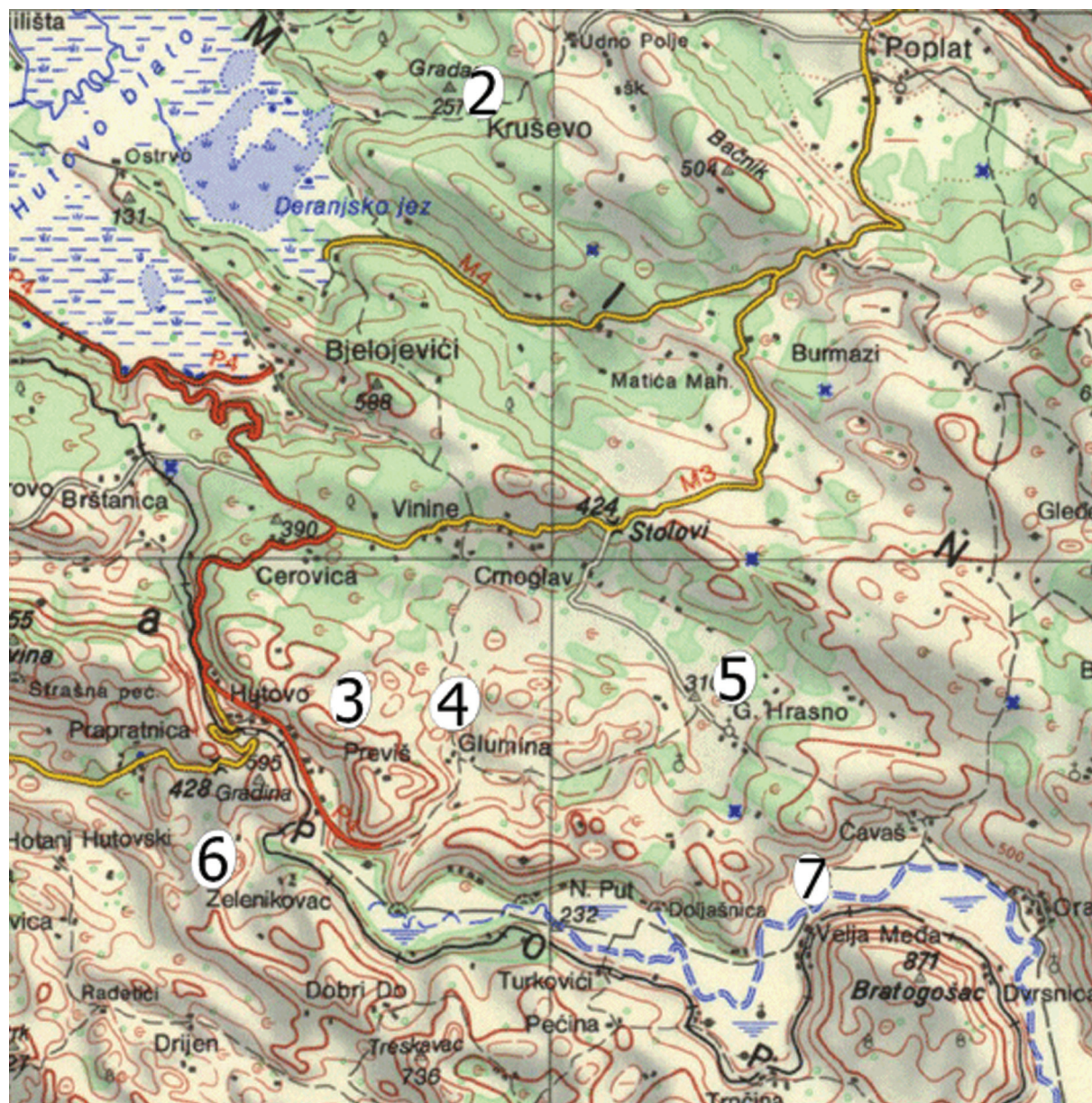
Nedostatak nalaza, što se djelomično može objasniti pljačkom grobova, i kršćanske simbolike ostavlja dvojbe oko religijske pripadnosti graditelja, izuzev u slučajevima kad su grobnice dio ranokršćanskog arhitektonskog kompleksa.

Jedan od razloga nemogućnosti povezivanja pojedinih slučajno otkrivenih grobnica s crkvenom arhitekturom je izostanak sustavnih arheoloških istraživanja.

Pretpostavljamo da su neke grobnice na svod ostale u funkciji sve do kasnog srednjeg vijeka, o čemu nam svjedoče nalazi grobnica ispod stećaka na seoskim grobljima u Belenićima, Glumini i Gornjem Hrasnu. Svjedočanstvo tradicije pokapanja od razdoblja kasne antike i ranog kršćanstva do danas pruža i mauzolej u Donjem Zelenikovcu, u čijoj se grobnoj komori novopridošlo stanovništvo pokapalo, po predanju, još u 18. i 19. st. Suvremena seoska groblja na prostoru Donje Hercegovine nastala su uz postojeće nekropole stećaka, a navedene su nekropole, po svemu sudeći, smještene na kasnoantičkim grobljima. Tradicija pokapanja na spomenuta tri groblja, koji se može pratiti tijekom tisuću i pol godina, u stručnoj literaturi je nepoznat, a grobnice na svod ispod stećaka nitko od ranijih istraživača nije registrirao.

Sl. 12.
Fig. 12.

Sl. 13.
Fig. 13.

Sl. 14.
Fig. 14.

LITERATURA

- ARHEOLOŠKI LEKSIKON, 1988. - *Arheološki leksikon BiH*, III, Sarajevo.
- BEŠLAGIĆ, Š., 1971. - Šefik Bešlagić, *Stećci – kataloško – topografski pregled*, Sarajevo.
- BOJANOVSKI, I., 1964. - Ivo Bojanovski, Kasnoantičke grobnice na svod u Čitluku i njihova prethodna konzervacija, *Naše starine*, 9, Sarajevo, 103-121.
- CAMBI, N., GAMULIN, A., TONKOVIĆ S., 1999. - Nenad Cambi, Anita Gamulin, Snježana Tonković, *Starokršćanska bazilika u Zmijavcima*, Split – Zmijavci.
- MILIČEVIĆ-CAPEK, I., 2005. - Ivanka Miličević-Capek, Arheološka rekognosciranja na području Donje Hercegovine, *Hercegovina*, 19, Mostar, 217-220.
- MILIČEVIĆ-CAPEK, I., 2009. - Ivanka Miličević-Capek, *Groblja seobe naroda na području današnje Bosne i Hercegovine* (magistarski rad), Zadar.
- PAŠKAVALIN, V., 1959. - Veljko Paškvalin, Dva nalaza kasnoantičkih grobova na svod i kratak osvrt na dosadašnje nalaze tih grobnih komora na teritoriji Bosne i Hercegovine, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, n.s., 14, Sarajevo, 149-162.
- PAŠKAVALIN, V., 1970. - Veljko Paškvalin, Prilog datiranju ranokršćanskih bazilika Bosne i Hercegovine, *Adriatica praehistorica et antiqua*, *Zbornik radova posvećen Grgi Novaku*, Zagreb, 667-687.
- RAGUŽ, Ž. 1987. - Željko Raguž, Ranokršćanska bazilika u Rivinama, *Stolački zbornik* '87, 27-28.
- UGLEŠIĆ, A., 2003. - Ante Uglešić, Ranokršćanski nalazi s Aserije, *Asseria*, 1, Zadar, 195-207.
- VUKOREP, S., 1994. - Stanislav Vukorep, Naša sela – prošlost i sadašnjost, Previš, *Hutovo*, Mostar, 79-82.

NEW FINDS OF LATE ANTIQUE GRAVE VAULTS IN LOWER HERZEGOVINA

SUMMARY

During field surveys of the Lower Herzegovina region to establish the condition of cultural monuments, the staff of the Herzegovina-Neretva County Office of the Protection of the Cultural and Historical Heritage noted and registered in 2003 and 2004 a large number of previously unknown or merely sporadically mentioned sites at which the existence of Early Christian walled grave vaults can be established or conjectured. Their common feature is a stone construction with a barrel vault of stone or travertine, with one or two flat stone bases in the grave chamber, although a vault type without such stones also appears.

Walled grave vaults as a rule were tied to Early Christian sacral architecture, while the impossibility of connecting individual grave vaults discovered by chance to religious structures is caused by the lack of systematic archaeological research.

So far around 80 grave vaults have been registered in Bosnia and Herzegovina, which were probably family grave vaults of the upper class, perhaps of owners of the estates on which churches were built.

On the basis of the architecture of individual graves beneath *stećci* (monumental tombstones) in the area under consideration, related to the manner of constructing grave vaults, a continuity of burial can be conjectured at Early Christian sites all the way to the late medieval period.

KEY WORDS: *Herzegovina, grave vaults, Early Christianity*

Prijevod / Translation: Barbara Smith-Demo